

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Русан В. М., центр економічних і соціальних досліджень НІСД

Унаслідок збройної агресії РФ, яка розпочалась у 2014 р., Україна втратила частину сільськогосподарських угідь на окупованих територіях Луганської та Донецької областей та АР Крим. Але аграрному секторові економіки загалом вдалося адаптуватися до умов війни й продемонструвати стабільність розвитку. 2021 р. зібрано рекордний за часів незалежності врожай сільськогосподарських культур (86 млн т зернових та зернобобових); досягнуто лідерства в постачанні певних видів сільськогосподарської продукції на зовнішні ринки. Тривалий час Україна перебуває в п'ятірці світових лідерів за експортом сільськогосподарських продуктів, серед яких олія соняшникова, пшениця, кукурудза, ячмінь. 2021 р. сільгосппродукція забезпечила понад третину загального обсягу товарного експорту країни (40,7 %, або 27,7 млрд дол. США).

Водночас чинна модель розвитку аграрного сектора виявилася надзвичайно вразливою. Вона заснована на ефектах масштабу, сировинному характері та деформованій структурі сільськогосподарського виробництва – великі підприємства (переважно аграрні формування) спеціалізуються на рослинництві, вирощуючи високорентабельні й швидкоокупні сільгоспкультури, тоді як дрібні підприємства, фермери та господарства населення зайняті на виробництві трудомісткої продукції тваринництва, вирощуванні плодоовочевих та ягідних культур. Хисткість моделі оприявилася під час повномасштабного воєнного вторгнення РФ у лютому 2022 р.

Основними точками вразливості для аграрного сектора стали такі:

- *неможливість проведення польових робіт у зоні конфлікту.* На значній частині сільськогосподарських земель неможливим є проведення сільськогосподарської діяльності, оскільки вони окуповані, перебувають під постійними обстрілами або заміновані. Задля більшого враження нашої економіки агресор може нарощувати й концентрувати обстріли сільськогосподарської техніки та полів під час дозрівання та збору врожаю 2022 р.;

- *блокування експорту сільськогосподарської продукції морським напрямом, що*

впливає на дохідність вітчизняних сільгоспвиробників, знижує експортні надходження, спричиняє світову продовольчу інфляцію та ймовірний голод в деяких країнах, може спровокувати нову хвилю глобальних міграцій тощо;

- *руйнування інфраструктури виробництва, перероблення та зберігання сільськогосподарської продукції та продуктів харчування.* Об'єктами знищення ворога є не тільки військові цілі, а й зерносховища, продовольчі склади, логістична інфраструктура, а також сільськогосподарська техніка. Так агресор прагне унеможливити ведення сільськогосподарського виробництва в Україні; погіршити продовольче забезпечення країни; формувати й поширювати негативні очікування щодо нестачі продовольства серед населення; розвинути глобальну продовольчу кризу;

- *погіршення забезпеченості сільськогосподарських підприємств матеріально-технічними засобами.* Брак фінансових ресурсів, неможливість довгострокового планування діяльності внаслідок можливих бойових дій призводять до спрощення процесів сільськогосподарського виробництва, зменшення внесення добрив та засобів захисту рослин, що знижує врожайність сільськогосподарських культур та погіршує якісний склад земель. Кризові явища на ринку пального, необхідність відновлення знищеної техніки впливатимуть на своєчасність збору сільськогосподарських культур;

- *проблеми забезпечення продовольством населення в окупації та на межі ведення бойових дій.* Активне ведення бойових дій, постійні обстріли населених пунктів, зміна лінії фронту ускладнюють забезпечення продовольством людей, які з різних причин не змогли покинути місця проживання й надалі потребуватимуть допомоги з боку держави та волонтерів.

Треба враховувати, що аграрний сектор цілковито залежить від біологічних процесів росту й розвитку рослин і тварин, йому властивий один з найбільших періодів окупності витрат, що обмежує можливості швидкої переорієнтації виробництва на іншу продукцію. Таким чином, стає неможливою швидка корекція посівів сільськогосподарських культур озимих груп, які були засіяні восени 2021 р. Тому структура посівів сільськогосподарських угідь під урожай 2022 р. змінилася диференційовано, залежно від періоду висаджування культур. Так, якщо 2021 р. ярої пшениці було посіяно 192 тис. га, то цього року – майже 200 тис. га; сої – 1300 тис. га та близько 1250 тис. га відповідно. Водночас площі посівів експортноорієнтованих сільськогосподарських культур зазнали змін: площі посівів під соняшник скоротилися на 1 млн 809,7 тис. га проти минулого року (але цей показник усе-таки є високим – 4 млн 700 тис. га), посіви кукурудзи з 5 млн 500 тис. га торік скоротились до 4 млн 600 тис. га цього року, що пов'язано насамперед з тим, що кукурудза є складнішою в логістиці.

За повідомленням першого заступника міністра аграрної політики та продовольства України Тараса Висоцького, на реструктуризацію посівів вплинули

такі фактори: собівартість витрат на гектар, можливість реалізації продукції для внутрішніх потреб, показники врожайності продукції з гектара та її вартості за тонну. Останній пункт важливий з огляду на ускладнену експортну логістику: аграрії надавали перевагу тим культурам, які демонстрували вищу вартість за тонну, насамперед ідеться про олійні¹.

Зважаючи на вказані особливості сільськогосподарського виробництва, а також неможливість прогнозування перебігу війни, окрім оперативного розв'язання поточних проблем галузі треба поступово формувати стратегічне бачення майбутнього розвитку сільського господарства. Отже, основними напрямками забезпечення стійкості та адаптивності аграрного сектора до функціонування в умовах війни мають бути такі.

1. *Максимальне залучення прямих і непрямих фінансових заходів, спрямованих на підтримку господарської діяльності аграріїв, збереження ними найманих працівників, недопущення банкрутства суб'єктів господарювання.* Унаслідок бойових дій частина працівників сільгоспідприємств та фермерів була змушена не тільки припинити економічну діяльність в аграрному секторі, а й покинути власні домівки. Перспективи відновлення їхньої економічної діяльності на власних землях є невизначеними, що може призвести до їх виходу з аграрного бізнесу або зміни спеціалізації. Найімовірнішим це є для дрібнотоварників, які виробляли сезонну продукцію.

2. *Забезпечення збору врожаю сільськогосподарських культур.* Для цього неодмінним є формування резервів пально-мастильних матеріалів, щоб забезпечити сільськогосподарських виробників необхідними ресурсами для ведення польових робіт, пов'язаних з доглядом та збором майбутнього врожаю сільськогосподарських культур. На територіях громад треба накопичувати дрібнотоварні партії пально-мастильних матеріалів (автоцистерн різної тоннажності) для використання суто в сільськогосподарських цілях.

3. *Досягнення стійкості продовольчих систем громад* шляхом стимулювання створення замкненого ланцюга забезпечення матеріально-технічними ресурсами (сільськогосподарська техніка, добрива, засоби захисту рослин) сільськогосподарського виробництва в межах громади, а також створення власної ринкової інфраструктури виробництва, заготівлі, зберігання та збуту сільськогосподарської продукції та продуктів харчування.

4. *Перегляд формування структури посівних площ сільськогосподарських культур* в напрямі її збалансування згідно з пріоритетами задоволення потреб внутрішнього ринку важливими соціальними харчовими продуктами, потреб тваринництва й поглибленого перероблення. Мета – завантажити харчову промисловість сировиною, а також переорієнтувати структуру експортних поставок

¹ Див.: URL: <https://minagro.gov.ua/news/ukrayina-cogorich-mozhe-zibrati-blizko-65-mln-tonn-vrozhayu>

на високорентабельну й менш тоннажну сировинну продукцію та продукти перероблення з більшою доданою вартістю.

5. *Поступове відновлення технічних можливостей експорту сільськогосподарської продукції та продуктів харчування.* В умовах уже скасованих деякими країнами експортних квот на постачання української сільськогосподарської продукції та продуктів харчування треба сприяти встановленню ділових контактів вітчизняних підприємців з іноземними партнерами для налагодження довгострокової співпраці, а також пошуку нових можливостей постачання української продукції на європейські й світові ринки та закріпленню присутності на них.

6. *Розроблення Стратегії розвитку агросектора,* яка має вповні врахувати його конкурентні переваги, а також необхідність розвитку багатокладності, збалансування структури виробництва, збільшення прибутковості капіталовкладень та землевіддачі, широкого впровадження інновацій, розвитку та поглибленого перероблення сільськогосподарської сировини, суттєвого збільшення частини готової харчової продукції та продуктів з більшим вмістом доданої вартості в структурі експортних постачань, адаптації сільського господарства до зміни клімату, впровадження сучасних цифрових технологій.